

SZEMLE

Borsa Gedeon: Könyvtörténeti íráások. I. A hazai nyomdászat. 15–17. század. II. A külföldi nyomdászat. 15–16. század. Bp. 1996–1997, Országos Széchényi Könyvtár, 474, 462 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. Új sorozat 6., 8.)

Nemzeti könyvtárunk 1984–85-ös évkönyvéről szólva e lap hasábjain tettük fel a kérdést: „vajon miért nem áldozott a Széchényi Könyvtár soha arra, hogy egyetlen könyvtörténetész nagydoktorának válogatott (és egyetemi tananyagként használható) tanulmányait kötetben gyűjtse össze? Ha már a szerző hetvenedik születésnapjára ez nem történt meg, a következő jubileumig nem kellene várni vele”. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy az ötlet termékeny talajra talált, és a sorozatszerkesztő P. Vásárhelyi Judit fáradozásainak köszönhetően a Magyar Könyv Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával megjelent Borsa Gedeon tanulmányainak válogatott gyűjteménye, és a Magyar Könyvszemle ismertetése is köszönhető az immár hetvenöt esztendő szerzőt.

Borsa Gedeon könyvtörténeti írásainak impozáns összeállítása feltehetően még a vitathatatlan hazai és nemzetközi tekintélynek számító nyomdatörténetész munkássága ismerőinek is meglepetést szerez. Hiszen a rendkívül tárgyyszerű, mondhatni szikár bevezetőben azt olvashatjuk, hogy a több mint 900 oldalnyi gyűjtemény csak válogatás és nem tartalmazza az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyveiben megjelent – igencsak terjedelmes – tanulmányokat, pl. a magyar csízio történetéről, és természetesen nem fértek bele a válogatásba a

gyakran érdekes szakmai észrevételeket tartalmazó recenziók sem. Jóllehet a szerkesztői szempontok következetesek és nemigen hagynak a recenzens számára érdemi kifogásolnivalót, mégis szükségesnek érezzük összefoglalni mindazt, ami a kötetekben való alapvető tájékozódáshoz elengedhetetlen. A két tanulmánykötet 50 illetve 63 írást tartalmaz, az elsőt a hazai nyomdászatot érintő témák kerülnek terítékre, a másodikban – egy századdal szűkebb időkerben – a külföldi, illetve „a hazánk határain kívül napvilágot látott magyar vonatkozású kiadványok témakörébe tartozó” íráások jelentek meg. Valamennyi közlemény önálló egység, az eredeti megjelenésmódtól sem a jegyzetelésben, sem a hivatkozások rendszerében nincs eltérés. Ugyancsak az eredeti megjelenést követik a második kötet idegen nyelvű publikációi, a hazai olvasókat magyar nyelvű rezümé segíti, a kevésbé ismert nyelvű íráshoz német összefoglalás is készült. Ez a megoldás kielégíti a hazai igényeket, de nagyon helyesen gondol arra is, hogy a nemzetközi tudományosságban is teljes joggal vegyen részt mint könnyen hozzáférhető szakirodalom.

A kétkötetes gyűjtemény konzekvens szerkesztési elvei bizonyosságot adnak arról a rendkívül tudatos, szakmai alázatot és önfegyelmet sem nélkülöző pályáépítésről, amely Borsa Gedeont egyértelműen a legnagyobb tekintélyű hazai nyomdatörténetésszé tette, akinek nemzetközi szereplései is a szakma élvonalába tartoznak. A tanulmányok, közlemények 1955 és 1994 között jelentek meg, ám a kronologikus elv helyett, noha azt sem érdektelen megfigyelni, milyen érdeklődési, tudományos módszer-

beli, stiláris változást élt át a szerző, ehelyett azonban lényegesen érdekesebb az a tematikai csoportosítás, amely negyven év publikációs terméséből kialakítható. A témakörök összeállításában a vezérlő elv természetesen a kronológia, így az első nagy egység nem is foglalkozhat mással, mint a magyarországi nyomdászat kezdeteivel, Hess András és a hazai ősnymotatványok történetével. Az első kilenc írás közül azonban meglepő módon csak egy volt „alkalmi közlemény”, a magyarországi könyvnyomtatás félévszázados ünnepére Borsa Gedeon irányításával jött létre az Országos Széchényi Könyvtár impozáns kiállítása, ám a szerző csak egy – igaz – merész hangvételű írásban foglalkozott Hess tevékenységével (*A budai Hess-nyomda új megvilágításban*). Éppen ezért érdekes, hogy tizenöt évvel később közlemények sorozata tisztázta azokat a kérdéseket, amelyeket az első dolgozat részben felvetett, s amelyek kategorikus megfogalmazásával pl. „Hess budai műhelye tehát nem tartozott korának méretei alapján jelentős nyomdái közé”, felborzolták a hazai könyvnyomtatás úttörését ünneplő hangulatot. Noha Borsa véleménye az újabb vizsgálatok fényében sem változott, sőt inkábbb konkretizálódott, tanulmányainak köszönhetően lényegesen többet tudunk az első hazai ősnymotatványok kiadási körülményeiről, a technikai felszereltségtől kezdve, a munkamódszereken át a mecénatúra (Vitéz János) kérdéséig. Az ismert és feltételezett, illetve elveszett példányok és a rájuk vonatkozó összes eddigi ismeret összefoglalása pedig minden ősnymotatványt valaha kezébe fogó kutató alapvető kalauza kell, hogy legyen (*A hazai ősnymotatványok példányai*).

Borsa Gedeon tematikusan egymás közelében elhelyezett írásai új fényben világítják meg azt a kitartó kutatói magatartást, amivel a szerző egy-egy témát körüljár, vagy éppen évtizedekig gyűjti – sok egyéb munkája mellett – az adatokat ahhoz, hogy egy nyomdai műhely vagy kiadványtípus valamennyi korábban megoldatlan kérdését tisztázza. Ilyen feltárást igényelt Johannes Honterus atlaszkiadó tevékenysége (*Johannes Honterus a könyvillusztrátor,*

„Chorographia Transylvaniae”. Johannes Honterus művének két kiadása, továbbá három német nyelvű tanulmány), vagy *A legrégebb magyar perikópáskönyvek illusztrációi I–V*. (Helldai, Hoffhalter, Manlius, Klöss, Bécs–Lőcse). Ez utóbbi téma kétfelé is vezet, három tanulmány foglalkozik a németújvári Johannes Manlius munkásságával (*Ismeretlen Manlius-naptár, Frankovith Gergely, Johannes Manlius, nyomdász és könyvkereskedő a délszlávok szolgálatában*), két dolgozat tisztázza Hoffhalter Rudolf nyomdászati tevékenységének kérdéseit (*Hoffhalter-problémák, Hoffhalter Rudolf nyomdájára a Dráva és a Mura táján, 1573–1574*). Borsa Gedeon írásainak egyik alapvető mozgatórugója, hogy félreértések, téves következtetések, filológiai babonák nyomába ered, és szinte semmit nem állít, amit nem tud szikár vizsgálati eredményekkel bizonyítani. Közleményeiben alig vannak feltételezések, bizonyosak lehetünk benne, ha Borsa Gedeon hipotézisként mutat be egy folyamatot, akkor biztosan a kezében vannak – és a következő fejezetben, dolgozatban már nyomdafestéket is kapnak – azok a dokumentumok, amelyek feltételezését igazolják. Ezért is lehetséges, hogy a szakirodalom nemigen ismer olyan írásokat, ahol valaki más igazolná Borsa feltételezéseit, vagy igazítaná helyre az általa leirtakat. Annál gyakoribb eset azonban, amikor Borsa ered valamilyen – számára kétesnek látszó – megállapítás nyomába, és aprólékos kutatással igazolja, hogy a több évtizedes szakirodalmi toposzok csupán félreértésen, ismerethiányon, téves következtetések levonásán alapszanak. Ezért aztán tanulmányai címének egyik visszatérő megfogalmazása a „tévesen feltételezett”, „problematikus”, „Uneinheitlichkeiten”, „unbekannt”. Ez utóbbi, az ismeretlen, elsőként közreadott nyomtatványok publikálása Borsa Gedeon munkásságának egyik fő terrénuma. Nem kevés irigységgel állapíthatjuk meg, hogy Borsa szerencsés kezű kutató, hozzátéve rögtön, hogy a kutatói szerencse – a nagy számok törvénye alapján – azt segíti, aki módszeresen és sokat dolgozik, tudja, hogy mit és hol kell keresni, és ismeretei képessé teszik

a találat kellő értékelésére, feldolgozására. Nevezetes felfedezései között kell említeni a „cheretek” címszó alatt megtalált 1560. évi protestáns énekeskönyvet (*Huszár Gál 1560. évi énekeskönyve*), vagy a szakirodalomban Kálmáncsehi Márton nevéhez kötött „Reggeli éneklések” című gyűjtemény feltárását és keletkezéstörténetének tisztázását. Az unikális nyomtatványokat, amelyek nemcsak nyomdatörténeti, hanem irodalom-, zene- és egyháztörténeti szempontból is kiemelkedő jelentőségűek, Borsa Gedeonnak úgy sikerült megtalálni, hogy mindössze 48 órát töltött Stuttgart városában, s még kevesebbet annak tízmillió katalóguscédulát őrző tartományi könyvtárában (Württembergische Landesbibliothek). A legnagyobb visszhangot kiváltó és ma már egyetemi anyagként oktatott „cheretek” lelet mellett azonban meg kell említeni – a teljesség igénye nélkül – néhány egyéb találatot is: pl. az 1596. évi bártfái *Neue Zeitungot*, amely a moszkvai Lenin Könyvtár 65 kolligátumot őrző kötetében maradt fenn, olyan nyomtatványok mellett, amelyeknek korábban csak 30%-a volt ismeretes a magyar szakirodalomban. Ismeretlen 16. századi nyomtatványok kerültek elő a bécsi Nationalbibliothekből éppúgy, mint Hallei Magyar Könyvtárból, és felsorolhatatlan azoknak a külföldi nyomtatványoknak a száma, amelyek a nyomdászat kezdeti korszakára vonatkozó nemzetközi ismeretanyagot gyarapítják. Borsa Gedeon idegen nyelven, főleg németül (a Gutenberg-Jahrbuchban) megjelent tanulmányai túlnyomó részben a német (osztrák) illetve az olasz nyomdászat történetével foglalkoznak. A német és olasz nyelvterület nyomdatörténeti szakirodalmá számtalan felfedezést köszönhet Borsa Gedeonnak, de megbízhatóan támaszkodhatnak olyan összefoglaló tanulmányaira is, amelyek pl. a bécsi könyvnyomtatás kezdeteivel (*Über die Anfänge des Buchdruckes in Wien*) vagy az 1601 előtti olasz nyomdahelyekkel és nyomdászokkal foglalkoznak (*Druckorte in Italien vor 1601, Drucker in Italien vor 1601*). Ez utóbbi két tanulmány mintegy mellékterméke a hazai szakirodalomban alig felfedezett hatalmas nyomdatörténeti

„telefonkönyvnek”, amelynek két kötetében Borsa a 15–16. századi olasz nyomdászok teljeskörű feltárását adja (*Clavis typographorum librariumque Italiae 1465–1600. I–II. Baden-Baden – Bp., 1980*).

A rendkívül fegyelmezett kutatóként dolgozó Borsa Gedeon adatok tömegét felsorakoztató tanulmányai között elvétve találunk „kis színeseket” is. A nyomdatörténész számára ugyan szikár és megoldandó feladat, az kuriozitások kedvelője azonban érdeklődéssel olvassa azokat a közleményeket, amelyek az *Ólom és könyvsajtó nélküli nyomdáról*, a *Kisalakú, régi magyarországi nyomtatványokról* (=a minikönyvek történetéről), *Az első aranyfestékkel készült nyomtatvány és annak magyar vonatkozásairól* vagy éppen a Thuróczy-krónikában megvalósított nyomdásztrükkökről szólnak. A legutóbbi ilyen érdekesség éppen a huszonöt éve is kísértő téma, a *Chronica Hungarorum* a közelmúltban felbukkant példányáról és értékesítésének állomásairól számol be (*Új példánya került elő az első hazai nyomtatványunk*).

Egy rövid ismertetés keretében lehetetlen felsorolni valamennyi Borsa Gedeon által kutatott területet és munkásságának eredményeit, azt azonban meg kell állapítani, Borsa írásai nem tartoznak a könnyen feldolgozható, szakirodalmi általánosságokat ismétlő dolgozatok közé. A tényanyag nemcsak a felesleges magyarázatokat kerülő főszövegben imponáló, hanem a jegyzetelésben is. Csak egyetlen példát kiemelve, *A hazai ősnomtatványok példányairól* szóló 31 lapnyi összefoglaláshoz 298 jegyzet tartozik, a jegyzetek pedig gyakran – feltehetően az ismétlés elkerülése szándékával – még a hivatkozott mű szerzőjét, címét sem tartalmazzák, csupán a megjelenési helyhez irányítják a kitaró olvasót. Ez a hivatkozási puritanizmus tiszteletreméltó ugyan, de nem könnyíti meg a Borsa-írások tanulmányozóinak sorsát. Így még az a helyzet is előállhat, hogy Borsa Gedeon úgy hivatkozik (cím nélkül) saját korábbi írására, hogy nem derül ki, a citált tanulmányért nem kell ismét folyóiratokhoz folyamodnunk, a tartalomjegyzék megjele-

nésekre utaló apróbetűs részéből látható, az idézett munka a kezünkben levő kötetben is megtalálható. Sajnos ez a hivatkozási módszer azt is megnehezíti, hogy megtudjuk, vajon kinek a munkáira hivatkozik a szerző legtöbbit, a ma divatos idézettségi mutató készítői Borsa Gedeon írásaival „törököt fogtak”. Mivel az előszó egyértelműen leszögezi, hogy az itt közölt írások között nincs keresztben utalás, a jegyzetelési technikák sem kerültek egységesítésre, ezen hiányérzetünket nem stílusos kifejezni, azt azonban nehezményezzük, hogy névmutató nem készült a két vaskos kötethez. Ugyancsak ildomtalan ilyen terjedelmes és adatokkal zsúfolt munkánál szóvá tenni a lényegében elenyésző mennyiségű sajtóhibát, mivel azonban a hibák legtöbbször „értelme-
sek” – idézet = idézett, nyilán = nyilván, kiejtett nézetek = kifejtett nézetek –, vagy a helyesírást érintik (múlt idő, tárgyrag), inkább idézzük Borsa Gedeon írásából Heltai Gáspár sorait: „A Könyv nyomtatás igen nehéz dolog. Ezokaért akar mint vigyazzon az ember, mayd soha vétec nélkül ki nem nyomtathatni egy könyuet is. Mert a nyomtato szolgac nem értic à dolgot, sem à nyelueket: Ezért czac cordéra rakiac à betüket, Es noha én meg iedzem, hogy iedezés szerént meg igazitanác, De azért vgyan nem müuelic, Es abbol essic à vétség”.

NÉMETH S. KATALIN

Bitskey István: Püspökök, írók, könyvtárak. Egri főpapok irodalmi mecénatúrája a barokk korban. Eger, 1997. Heves Múzeumi Szervezet. 152 l.

Eger barokk kori könyvkultúrájáról és a 17–18. századi egri főpapok irodalommal, könyvgyűjtéssel, könyvkiadással kapcsolatos mecénási tevékenységéről kapunk áttekintést Bitskey István könyvében. Nem egyszerű helytörténeti műről van szó, hiszen a város barokk kultúrája – beleértve a könyvkultúrát is – része az ország 17–18. századi művelődéstörté-
tének is. A szerző művében nem csak saját

korábbi publikációit egészíti ki újabb kutatási eredményeivel, hanem felhasználja más kutatóknak is e témával kapcsolatos, újabb írásait is. (Így pl. többek között Iványi Sándornak a posztumusz tanulmányát a püspöki nyomda 18. századi történetéről.)

Az így kismonográfiává kerekedett mű bevezetőjében a korszak hazai egyházi vezetőire is nagy hatást gyakorolt római Collegium Germanicum Hungaricum ösztönző szerepéről olvashatunk. (Ezzel kapcsolatban talán rá lehetett volna mutatni röviden arra is, hogy az ekkortájt ott tanuló osztrák teológusok, akiknek egy részéből kerültek ki az ausztriai jozefinista színezetű püspökök, miért sajtóztatnak el többet a janzenista és muratorista reformeszmékből mint a magyarok.) A továbbiak során képet kapunk az Eger török megszállása miatt Kassára menekült püspökség irodalmi tevékenységéről, ami csaknem kizárólag a katolikus ellenreformáció keretében vette kezdetét. A város katolikus könyvkiadását is a vallási vitairatok hozták létre.

A könyv nagyobbik fele a püspökség Egerbe történt visszaköltözése utáni kulturális tevékenységét mutatja be. Ez elsősorban a 18. századi egri könyvkultúra történetét jelentette. A város szellemi élete az iskolai színhátékok meghonosodásával veszi újra kezdetét. Érinti a szerző az első egri barokk könyvgyűjteménynek, a jezsuita gimnázium könyvtárának főbb adatait, kiemeli a város újabb oktatási intézményei között a jogi oktatás bevezetését. A Telekesy István és Erdődy Gábor püspökök által megkezdett és kibontakozó nagyszabású építkezések ismertetése után két nagy fejezet foglalkozik Barkóczy Ferenc és Eszterházy Károly kulturális tevékenységével. Ismertetve a Barkóczy püspökkel kapcsolatos eltérő értékeléseket, a szerző főleg azt tartja fő érdemének, hogy számos kulturális intézmény fejlődése az ő nevéhez fűződik. Egyetemenalapítási tervén kívül kiemeli az első egri nyomda megalapítását és a könyvkiadói tevékenység támogatását, ami főként egyházi és rendi érdekeket szolgált. Megemlíti Muratori két művének az ő nevéhez kapcsolódó kiadását is, de ezek közül csak a